

F A K T Y I P R O B L E M Y

BARBARA SZACKA

(20 kwietnia 1930 r. – 17 stycznia 2025 r.)

Niedawno, 8 listopada 2024 r., na Wydziale Socjologii Uniwersytetu Warszawskiego spotkało się liczne grono osób reprezentujących różne pokolenia. W odnowionej, obszernej sali wykładowej, w której przed laty, podobnie jak wiele osób studiujących socjologię „na Karowej”, słuchałem wykładu Barbary Szackiej zatytułowanego „Wstęp do socjologii”. Okazją do listopadowego wydarzenia była promocja książki *Życie i pamięć w mrocznych czasach* (2024). Obszerny tom, biograficzna opowieść obejmująca blisko sześć dekad XX wieku. Dzieciństwo spędzone w Kaliszu, okupacja, czasy powojenne — studia oraz kilka dekad pracy naukowej do upadku PRL w 1989 roku. Bardzo udany wieczór autorski — publiczność składająca się z koleżanek i kolegów, osób współpracujących w projektach badawczych, dawnych studentek i studentów, a także kaliszczan mieszkających w stolicy. Autentyczne zainteresowanie książką — przez dwie godziny Barbara Szacka opowiadała o pisaniu swoich wspomnień, odpowiadała na liczne pytania, dyskutowała z komentarzami. A potem długo podpisywała nowiutkie egzemplarze dostarczone przez Państwowy Instytut Wydawniczy. W niedzielę 19 stycznia 2025 r. rano dotarła do mnie bardzo smutna wiadomość — Pani Profesor odeszła.

Barbara Szacka urodziła się w 1930 roku w Kaliszu. Jej rodzice byli lekarzami — ojciec, Wojciech Plewniak, pracował jako internista, a matka, Zofia, z domu Chmielińska, prowadziła gabinet dentystyczny, który w okresie międzywojennym zdobył dużą popularność w mieście, choć

dentyści starej daty wytrwale przekonywali pacjentów i znajomych, że kobieta zbyt jest delikatna i emocjonalna, aby udźwignąć ciężar wykonywania tej trudnej, a czasami i krwawej pracy. Ojciec, kapitan rezerwy, zmobilizowany w 1939 roku został zamordowany w Katyniu. W czasie wojny i w trudnych latach powojennych matka samodzielnie utrzymywała rodzinę i wychowywała dzieci. Obserwacja matki, która przed drugą wojną światową uzyskała dyplom i wypracowała silną pozycję zawodową, oraz doświadczenia z tragicznego czasu wojny sprawiły, że Barbara Szacka stała się, jak sama mówiła żartem, „praktykującą feministką”, osobą wrażliwą na prawa kobiet, krytycznie oceniającą bariery, które muszą one pokonywać w trakcie kariery zawodowej, dostrzegającą społeczne znaczenie aktywności kobiet w różnych wymiarach życia społecznego.

W 1952 roku Barbara Szacka ukończyła studia socjologiczne na Uniwersytecie Warszawskim i na tej uczelni rozpoczęła pracę trwającą blisko pół wieku. W 1962 roku uzyskała doktorat z zakresu historii idei na podstawie dysertacji pt. „Teoria społeczna i społeczna utopia. Analiza poglądów Stanisława Staszica”. Dane zgromadzone w czasie pracy nad doktoratem stały się podstawą trzech książek (Szacka 1962, 1965, 1966) i mieściły się w szerszym nurcie studiów nad dziejami polskiej myśli społecznej prowadzonych w środowisku skupionym wokół Katedry Historii Myśli Społecznej na ówczesnym Wydziale Filozoficznym UW. Plonem tych badań było wiele rozpraw doktorskich. W roku 1959 Jerzy Szacki obronił napisaną pod kierunkiem Bronisława Baczki pracę „Idea «ojczyzny» i idea «narodu» w polskiej myśli szlachecko-rewolucyjnej”. Nina Assorodobraj-Kula zaś była promotorką serii prac, poza wspomnianym doktoratem Barbary Szackiej, które obronili — w roku 1961 — Henryk Hinz, „Założenia filozofii społecznej Hugona Kołłątaja”; Jadwiga Possart, „Struktury myślenia teoretycznego a kontrowersje ideologiczne”; Barbara Skarga, „Narodziny pozytywizmu polskiego” oraz (w 1963 r.) Zbigniew Krawczyk, „Inspiracje ideologiczne i założenia teoretyczne socjologii Edwarda Abramowskiego” i (w 1964 r.) Alina Osiadacz-Molska, „Model ustroju socjalistycznego w polskiej myśli marksistowskiej lat 1878–1886” (Wydział Socjologii UW).

W pierwszej połowie lat sześćdziesiątych Nina Assorodobraj-Kula zainicjowała pionierskie badania nad „żywą historią” (Assorodobraj 1963). Pomysł wyznaczenia nowego pola badawczego w naukach społecznych był wynikiem kilku czynników. Problematyka „przeszłości w terażniejszości” żywo interesowała jej mistrza, Stefana Czarnowskiego, który twórczo zastosował teoretyczne pomysły Émile’a Durkheima i Maurice’a Halbwachsa we własnych badaniach nad kulturą i jej przemianami (Czarnowski 1956).

Po drugie, problematyka ta, ważna dla Niny Assorodobraj, zajmowała wiele miejsca w jej własnych badaniach dotyczących historii idei oraz przemian polskiego społeczeństwa. Trzecim czynnikiem była obserwacja życia publicznego po zakończeniu drugiej wojny światowej. Osoby z pokoleń Niny Assorodobraj i Barbary Szackiej musiały osobiście zetknąć się z przejawami sowieckiej polityki historycznej czasu stalinizmu, obserwowały w Polsce kreowanie obrazów przeszłości dla celów propagandy i legitymizowania władzy komunistycznej, ale też widziały rolę pamięci o ludzkich doświadczeniach, postaciach i wydarzeniach we wzmacnianiu społecznego oporu wobec przemocy symbolicznej. Był też czynnik czwarty — polska socjologia, odradzając się po 1956 roku, nie tylko kontynuowała koncepcje i podejścia metodologiczne z przeszłości, ale też korzystała z nowych osiągnięć dyscypliny w krajach Europy Zachodniej i w Stanach Zjednoczonych, w tym z badań surveyowych. Wszystko to sprawiło, że zespół pracujący pod kierunkiem Niny Assorodobraj przeprowadził serię nowatorskich badań ankietowych nad „żywą historią” funkcjonującą wśród mieszkańców polskich miast (Possart 1967), w środowisku wiejskim (Szacka 1967) oraz w pamięci rodzinnej (Szacki 1973). Najważniejszym projektem były badania nad pamięcią zbiorową polskiej inteligencji, których wyniki opracowała i przeanalizowała Barbara Szacka. Badania te stały się w roku 1975 podstawą jej habilitacji, ale publikacja monografii napotkała niespodziewane i trudne dziś do zrozumienia przeszkody.

W czasach, gdy państwo ściśle kontrolowało publicznie przekazywane narracje historyczne, gdy wykorzystywało je w praktyce politycznej, prace Assorodobraj i Szackiej wyróżniały się empirycznym podejściem i skupieniem na tym, jak zwykli ludzie naprawdę widzieli przeszłość. Co więcej, w ramach systemu politycznego, który starał się odgórnie kształtować pamięć zbiorową, badania z lat sześćdziesiątych, a później kolejne studia Barbary Szackiej ujawniały granice wpływu aktywności realizowanej przez państwo. Wykazały, że zmiany w pamięci zbiorowej mają własną dynamikę, zachodzą stopniowo przez dziesięciolecia i wykazują znaczny stopień niezależności od oficjalnej polityki historycznej. Nic więc dziwnego, że ten obszar badań był traktowany przez władze polskie i innych państw bloku wschodniego jako wyjątkowo drażliwy z politycznego punktu widzenia. Ta polityczna drażliwość badań nad pamięcią społeczną dała znać o sobie w czasie habilitacji. Otóż ktoś, do dzisiaj nie wiadomo kto, uznał, że napisana przez Barbarę Szacką monografia, stanowiąca opracowanie wyników badań zespołu, nie powinna zostać opublikowana. Istniała już tzw. szczołka, czyli próbny wydruk składu książki, ale ostatecznie ten skład zniszczono — bez oficjalnej decyzji czy podawania uzasadnienia. Rada Na-

ukowa Wydziału Filozofii i Socjologii UW nadała Szackiej stopień naukowy na podstawie dorobku i tego próbnego egzemplarza. Dopiero w 1983 roku, a więc dekadę po napisaniu, Uniwersytet Warszawski wydał tę ważną dla badań nad polską pamięcią zbiorową pracę (Szacka 1983).

Barbara Szacka miała szerokie zainteresowania naukowe. Zajmowała się dziejami socjologii i współczesnymi teoriami, pisała też o biologicznych podstawach życia społecznego (Wilson 1988; Człowiek... 1991). Patrząc całościowo na jej bogaty dorobek widzimy, że szczególne miejsce zajmują w nim badania nad pamięcią zbiorową. Gdy zespół kierowany przez Ninę Assorodobraj-Kulę rozpoczął pracę nad „żywą historią”, podejmował pracę pionierską, był małą grupą osób zajmujących się problematyką niszową, słabo rozumianą przez większość badaczy. Wzrost zainteresowań pamięcią zbiorową, istny *memory boom* (Saryusz-Wolska 2014), który zaczął się w latach osiemdziesiątych minionego stulecia i trwa do dzisiaj, sprawił, że dorobek Barbary Szackiej okazał się istotny dla licznego grona osób reprezentujących różne dyscypliny w dziedzinie nauk społecznych i humanistycznych. Tym bardziej że doświadczenia i analizy z projektów realizowanych w latach sześćdziesiątych XX wieku stały się dla niej punktem wyjścia do kolejnych badań i analiz porównawczych oraz inspiracją dla nowych poszukiwań teoretycznych (Szacka 1987; Szacka, Sawisz 1990). Barbara Szacka rozwinęła naukową współpracę z uczonymi pracującymi za granicą, jej publikacje okazały się ważne dla wielu polskich badaczy, którzy istotnie poszerzyli pole badań społecznych nad pamięcią, rozwinęli nowe podejścia teoretyczne i metodologiczne, a dzisiaj często odgrywają istotną rolę w międzynarodowym życiu naukowym.

W roku 1990 Barbara Szacka otrzymała tytuł profesora, a w 2001 przeszła na emeryturę w Uniwersytecie Warszawskim. Pozostała jednak aktywna. Kontynuowała pracę dydaktyczną i latach 2003–2010 pracowała jako profesor zwyczajny Szkoły Wyższej Psychologii Społecznej (obecnie Uniwersytet SWPS). Napisała ceniony podręcznik *Wprowadzenie do socjologii* (dwa wydania: 2003 i 2008), opublikowała często cytowany tom rozpraw na temat pamięci zbiorowej *Czas przeszły: pamięć, mit* (2006), wygłaszała referaty na konferencjach w Polsce i za granicą. Uczestniczyła też w projektach badawczych. W latach 2003–2005 brała udział w projekcie finansowanym przez Komitet Badań Naukowych „Współczesne społeczeństwo polskie wobec przeszłości” Od roku 2010 konsultowała duży projekt międzynarodowy „Polsko-niemieckie miejsca pamięci” i w 2018 roku, na konferencji w Berlinie, dokonała podsumowania tego przedsięwzięcia. W latach 2008–2009 uczestniczyła w badaniach na temat obecności drugiej wojny światowej w pamięci polskiego społeczeństwa, których wyniki

zaprezentowano w książce *Między codziennością a wielką historią* (Kwiatkowski i in. 2010). W ramach tego projektu prof. Szacka szczególnie interesowała się tym, co było dla niej ważne także osobiście, rolą pamięci komunikacyjnej — narracji rodzinnych i przekazu międzypokoleniowego w społecznym konstruowaniu obrazu wojny.

Profesor Barbara Szacka była związana z polską socjologią przez całe życie. Przez dużą część swojej akademickiej aktywności wykładała wstęp do socjologii, wprowadzała osoby zaczynające studia w świat socjologicznych pojęć i teorii. Ceniła możliwość kontaktu z ludźmi reprezentującymi różne pokolenia, zawsze uważała, że podstawą sukcesu w nauce jest wzajemny szacunek, dialog, wymiana myśli i doświadczeń. Gdy pracowała nad podręcznikiem socjologii, prosiła studentów o rady, chciała się upewnić, że poszczególne rozdziały napisane zostały w sposób jasny i zrozumiały. Zwracała się też do koleżanek i kolegów reprezentujących różne orientacje i specjalizacje w zakresie socjologii. Przekazywała im fragmenty maszynopisu pytając, czy tekst omawiający tematykę z zakresu ich naukowej specjalności został opracowany w sposób kompetentny, zgodny z aktualnym stanem badań. Prosiła o rekomendacje i wskazówki dotyczące lektur. Wspominając dorobek dydaktyczny, wskazać trzeba, że pod jej kierunkiem napisali rozprawy doktorskie Andrzej Szpociński (1983: „Obrazy przeszłości w słuchowiskach radiowych dla młodzieży szkół podstawowych w latach 1951–53, 1958–60, 1973–75”), Sergiusz Kowalski (1988: „Solidarność polska. Studium z socjologii myślenia potocznego”) oraz Zofia Zasacka (2001: „Wyobrażenia ojczyzny i oblicza patriotyzmu. Analiza tekstów literackich w podręcznikach języka polskiego dla szkoły podstawowej w latach 1945–1990”). Barbara Szacka była też życzliwą, ale bardzo wnikliwą recenzentką w wielu przewodach doktorskich i habilitacyjnych.

Barbara Szacka była znakomitą badaczką, zawsze cechowała ją ciekawość świata społecznego, żywa socjologiczna wyobraźnia oraz chęć poznawania, analizy oraz interpretacji nowych zjawisk. Dlatego lubiła tworzyć narzędzia badawcze, analizować wypowiedzi respondentów, chętnie obserwowwała wywiady i dyskusje grupowe. A gdy chodziło o badawczą rzetelność i standardy etyczne w pracy naukowej, była wymagająca i bezkompromisowa. Do końca swej naukowej aktywności pozostała bardzo dobrą współpracowniczką w ramach zespołów projektowych. Systematyczna i odpowiedzialna — zawsze można było na niej polegać. Umiała koordynować pracę i tworzyć atmosferę transparentności, lojalności i otwartości w relacjach z ludźmi.

BIBLIOGRAFIA

- Assorodobraj-Kula Nina, 1963, „*Żywa historia*”: świadomość historyczna: symptomy i propozycje badawcze, „*Studia Socjologiczne*”, nr 2(9), s. 5–45.
- Czarnowski Stefan, 1956, *Kult bohaterów i jego społeczne podłoże: święty Patryk bohater narodowy Irlandii*, tłum. [z franc.] Agnieszka Glinczanka, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Człowiek..., 1991, *Człowiek, zwierzę społeczne*, wyb. Barbara Szacka i Jakub Szacki, wstęp Barbara Szacka, tłum. [z ang.] Krzysztof Najder, Barbara Szacka, Jakub Szacki, Czytelnik, Warszawa.
- Kwiatkowski Piotr T., Nijakowski Lech, Szacka Barbara, Szpociński Andrzej, 2010, *Między codziennością a wielką historią: druga wojna światowa w pamięci zbiorowej społeczeństwa polskiego*, wstęp Paweł Machcewicz, koment. historyka Marcin Kula, Scholar, Muzeum II Wojny Światowej, Warszawa–Gdańsk.
- Possart Jadwiga, 1967, *Wybrane elementy „potocznej” świadomości historycznej mieszkańców miast Polski współczesnej*, Polskie Radio i Telewizja, Ośrodek Badania Opinii Publicznej i Studiów Programowych, Warszawa.
- Saryusz-Wolska Magdalena, 2014, *Memory boom*, w: *Modi memorandi. Leksykon kultury pamięci*, red. Magdalena Saryusz-Wolska, Robert Traba, współpraca: Joanna Kalicka, Scholar, Warszawa, s. 224–225.
- Szacka Barbara, 1962, *Stanisław Staszic: portret mieszczanina*, Wiedza Powszechna, Warszawa.
- Szacka Barbara, 1965, *Teoria i utopia Stanisława Staszica*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Szacka Barbara, 1966, *Stanisław Staszic*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa.
- Szacka Barbara, 1967, *Przeszłość w świadomości ludności wiejskiej*, Polskie Radio i Telewizja, Ośrodek Badania Opinii Publicznej i Studiów Programowych, Warszawa.
- Szacka Barbara, 1983, *Przeszłość w świadomości inteligencji polskiej*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Szacka Barbara (red.), 1987, *Polska dziecięca: studia*, Uniwersytet Warszawski, Instytut Socjologii, Warszawa (wyd. 2: 2005).
- Szacka Barbara, 2003, *Wprowadzenie do socjologii*, Oficyna Naukowa, Warszawa (wyd. 2: 2008).
- Szacka Barbara, 2006, *Czas przeszły, pamięć, mit*, Instytut Studiów Politycznych PAN, Scholar, Warszawa.
- Szacka Barbara, 2024, *Życie i pamięć w mrocznych czasach*, wstęp Ellen Hinsey, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa.
- Szacka Barbara, Sawisz Anna, 1990, *Czas przeszły i pamięć społeczna: przemiany świadomości historycznej inteligencji polskiej 1965–1988*, Instytut Socjologii Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Szacki Jerzy, 1973, *Tradycja i współczesność*, Ośrodek Badania Opinii Publicznej i Studiów Programowych, Warszawa.
- Wilson Edward O., 1988, *O naturze ludzkiej*, tłum. [z ang.] i wstęp Barbara Szacka, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa.

